

This is an electronic reprint of the original article. This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

I minoritetsnationens tjänst

Wilson, Victor; Wickström, Mats

Published in:
Historisk tidskrift för Finland

Published: 01/01/2020

Document Version
Final published version

Document License
Publisher rights policy

[Link to publication](#)

Please cite the original version:
Wilson, V., & Wickström, M. (2020). I minoritetsnationens tjänst: John Gardberg och det lokalt förankrade försvaret av Svenskfinland i Karis, ca 1930–1970. *Historisk tidskrift för Finland*, 105(1), 1–35.
<https://journal.fi/htf/article/view/97195>

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

I minoritetsnationens tjänst

John Gardberg och det lokalt förankrade försvaret av Svenskfinland i Karis, ca 1930–1970

Trygghet och välbefinnande ha vuxit till i landet, och dem ha vi svenskar fått dela med dess övriga inbyggare. Som nationalitet visas oss en viss tolerans, på enskilda håll t.o.m. någon sympati, där politiska betänkligheter icke hindra det. Fosterlandet ha blivit rikare och ger oss många gåvor. Dock har vi under allt detta en känsla av att icke vara landets mest älskade söner; och därigenom blir vår ställning problematisk.¹

Orden är den nypromoverade filosofie magistern John Gardbergs och han yttrade dem på Åbo Akademis första promotionsmiddag den 24 september 1927. I sitt middagstal uttryckte den 27-åriga historikern och folkskolläraren en minoritetsnationalistiskt grundad farhåga för finlandssvenskarnas framtid. Gardbergs ord var förvisso hans egna, men de var också karakteristiska för kontexten. Åbo Akademi hade inlett sin verksamhet blott nio år tidigare och utgjorde en hörnsten i det finlandssvenska minoritetsnationsbygge som tog fart från och med slutet av 1800-talet.² Magister Gardberg var dessutom lärjunge till en av de främsta minoritetsnationsbyggarna, Gabriel

Denna uppsats har för Victor Wilsons del tillkommit med understöd från Waldemar von Frenckells stiftelse och för Mats Wickströms del inom det av Svenska litteratursällskapet i Finland finansierade projektet ”Bevara Svenskfinland svenskt? Minoritetsnationella erfarenhetsrum, förväntningshorisonter och överlevnadsstrategier i 1960-talets Nyland” (2018–2019).

1. John Gardberg, Tal till fosterlandet, John Gardbergs samling (JGS), vol. 17, Handskriftssamlingarna vid Åbo Akademis bibliotek (HÅAB), Åbo.
2. Nils Erik Villstrand, *Åbo Akademi i sin början 1918–1945* (Åbo 2019), s. 85–101; Max Engman, *Språkfrågan. Finlandssvenskhetens uppkomst 1812–1922*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland (SLS) 702:3 (Helsingfors 2016), s. 365, 387.

Nikander, professor i nordisk kulturhistoria och folklivsforskning vid Åbo Akademi 1921–1952.³ Förutom sina omfattande etnografiska och historiska studier över svenskarna i Finland, ett led i den finlandssvenska mobiliseringsprocessen, bidrog Nikander även till etableringen av begreppet Svenskfinland som beteckning för finlandssvenskarnas eget territorium.⁴ ÅA-alumnen Gardberg skulle följa i Nikanders fotspår beträffande såväl forskning som politik, men i en mer folklig del av Svenskfinland. Där läromästaren var verksam som professor i universitetsstaden Åbo och författade skrifter som gestaltade *Den svenska nationaliteten i Finland*⁵, skulle Gardberg ägna sig åt att försvara och reproducera denna nationalitet i drygt fyra decennier i stationssamhället Karis i västra Nyland.

Gardbergs personliga arkiv vid Åbo Akademis biblioteks handskriftsavdelning och det rika källmaterialet rörande Karis köpings historia samlat i Lokalarivet Arresten möjliggör en närstudie över finlandssvensk minoritetsnationalism. Brages pressarkiv är även en ovärderlig resurs i detta sammanhang. Begreppet minoritetsnationalism introducerades år 2018 av historikerna Jonas Ahlskog, Matias Kaihovirta och Mats Wickström i uppsatsen ”Nationen i klasskampen. Minoritetsnationalism inom den socialistiska arbetarrörelsen”. Vi följer artikelns användning av minoritetsnationalism som ett analytiskt och heuristiskt redskap för att problematisera en statscentrerad och monolitisk syn på nationalism och för att förstå och förklara nationalism underifrån, inom etniska grupper i minoritetsställning.⁶ Genom Gardberg får vi en inblick i vilken betydelse den finlandssvenska minoritetsnationalismen kunde ha för den enskilde försvararen av Finlands svenskhet. Samtidigt öppnar Gardbergs långvariga och centrala roll i

-
3. Eino Jutikkala, 'Nikander, Gabriel', *Biografiskt lexikon för Finland*, elektronisk utgåva, Svenska litteratursällskapet i Finland 2014, <http://www.blf.fi/artikel.php?id=7316> (hämtad 26.2.2019).
 4. Engman, *Språkfrågan*, s. 18; Bo Lönnqvist, 'Myten om den finlandssvenska familjen', Anna-Maria Åström et al. (red.), *Gränsfolkets barn. Finlandssvensk marginalitet och självhävdelse i kulturanalytiskt perspektiv*, SSSL 633 (Helsingfors 2001), s. 28.
 5. Gabriel Nikander & Ernst von Born, *Den svenska nationaliteten i Finland* (Helsingfors 1921).
 6. Jonas Ahlskog, Matias Kaihovirta & Mats Wickström, 'Nationen i klasskampen. Minoritetsnationalism inom den socialistiska arbetarrörelsen', *Historisk Tidskrift (HT)* 138 (2018:3), s. 452–479. Se särskilt s. 458–463 för en diskussion om begreppet minoritetsnationalism.

samhällslivet i Karis upp för en mikrohistorisk granskning av ett viktigt historievetenskapligt problem: hur utvecklades den finlandssvenska minoritetsnationalismen efter andra världskriget?

John Gardberg blev utsedd till föreståndare för Karis-Billnäs samskola i slutet av år 1929.⁷ Karis-Billnäs samskola var en svensk utbildningsinstitution i Karis köping (1930), en växande tätort där närmare 90 procent av befolkningen var svenskspråkiga i början 1930-talet. Samhället kring Karis järnvägsstation växte betydligt sedan kustbanan Åbo–Helsingfors stod färdig 1903. Kommunen låg mitt i en till största del svenskspråkig landsbygd, och genom urbaniseringen och industrialiseringen som följde i järnvägens spår förändrades den demografiska sammansättningen med tiden på ett avgörande sätt.⁸ Denna förändring avspeglade den allmänna utvecklingen i Finland. Trots detta inbegrep förvandlingen av det minoritetsnationellt konstituerade Svenskfinlands nyländska kärnområden från solitt svenska till tydligt tvåspråkiga eller rentav finskdominerade därutöver en etnisk aspekt. Skolan hade sedan grundandet år 1914 fått stort utrymme i den lokala pressen. Inte minst den minoritetsnationella aspekten av läroverket som en ”svensk bildningshärd” och en ”svensk utpost” uppmärksammades.⁹ Som rektor för Karis-Billnäs samskola blev Gardberg en betydande aktör i ett mindre västnyländskt stationssamhälle stätt i förändring decennierna kring andra världskriget. För dem som likt John Gardberg värnade om den svenska nationaliteten i Finland förblev finlandssvenskarnas ställning svår.

Föreliggande studie undersöker John Gardbergs minoritetsnationella livsgärning ur ett biografiskt och mikrohistoriskt perspektiv. Den historiska biografien har traditionellt nedvärderats, typiskt som en studie i obetydliga detaljer och levnadsskeden. Under de senaste åren har dock fler och fler historiker omprövat denna syn. De biografiskt arbetande historikerna har bland annat argumenterat för att biografiernas studieobjekt kan liknas vid ett fönster genom vilka olika ämnen

7. John Gardberg, *Karis-Billnäs samskola: historik och matrikel till femtioårsminnet 1964* (Ekenäs 1964), s. 165.

8. *Statistisk årsbok för Finland 1933* (Helsingfors 1933), s. 13; John Gardberg, *Karis fordom och nu* (Karis 1970), 142–147; Kari Tarkiainen, *Sveriges österland. Från forntiden till Gustav Vasa*, SLS 702:1 (Helsinki 2010), s. 121–127.

9. 'En svensk utpost. Några ord rörande den blivande 5-klassiga samskolan i Karis', *Hangöbladet* 7.3.1914; 'En bildningshärd i Karis', *Västra Nyland* 4.1.1930.

och fenomen kan studeras, tematiseras och analyseras. Snarare än att fästa all uppmärksamhet vid huvudpersonen i sig vill denna typ av historieforskning hellre pröva olika övergripande narrativs hållbarhet genom att bryta den enskildas liv och erfarenheter mot de stora berättelserna och strukturerna och påvisa det förflutnas komplexitet. Som sådan är denna typ av biografisk historieskrivning närbesläktad med mikrohistoria.¹⁰

Vi utför studien utgående från Jonas Lindströms och Karin Hassan Janssons riktlinjer för en mikrohistoria som kan anses historievetenskapligt relevant. Enligt Lindström och Hassan Jansson bör en mikrohistorisk undersökning ha det enskilda, i vårt fall Gardberg och dennes försvar av det finlandssvenska, som utgångspunkt, men inte för att totalisera det eller för att analysera det i ”ljuset av det allmänna”, utan för att ”diskutera det allmänna i (det nya) ljuset av det enskilda”. Genom närstudier av det enskilda kan upptäckter göras som utmanar tidigare förklaringar och problematiserar vedertagna framställningar av det förflutna. En vetenskapligt legitim kontextualisering av det enskilda (fallet) förutsätter förstås också att fallet i fråga förhåller sig till ett forskningsläge om ”det allmänna” och dess beståndsdelar.¹¹

I vår studie ställer vi fallet Gardberg i relation till forskning om förhållandet mellan den finskspråkiga majoriteten och den svenskspråkiga minoriteten under efterkrigstiden. Detta gäller särskilt den så gott som outforskade frågan om den finlandssvenska minoritetsnationalismens utveckling och uttrycksformer efter den så kallade språkfred som slöts under andra världskriget. Vår uppgift har underlättats av att vetenskapen om Finlands svenska 1900-talshistoria har sammanställts av historikern Henrik Meinander, den ledande experten i ämnet, i syntesverket *Nationalstaten. Finlands svenskhet 1922–2015*. Vi tar följaktligen avstamp i detta översiktliga standardverk för att fastställa den rådande forskningsbaserade synen på det svenska i Finland under 1900-talet.

10. Erla Halldórsdóttir, Tiina Kinnunen & Maarit Leskelä-Kärki, 'Doing biography', Erla Halldórsdóttir et al. (eds), *Biography, Gender and History. Nordic Perspectives* (Turku 2014), s. 7–34; Heini Hakosalo, Seija Jalagin, Marianne Junila, Heidi Kurvinen (toim.), *Historiallinen elämä. Biografia ja historiantutkimus* (Helsinki 2014); Daniel R. Meister, 'The biographical turn and the case for historical biography', *History Compass* 16 (2018:1).

11. Jonas Lindström & Karin Hassan Jansson, 'Pigan i fadersväldet. Regler, undantag och mikrohistoriska möjligheter', *HT* 137 (2017:3), s. 351–378.

I *Nationalstaten* redogör Meinander för växelverkan mellan finskhetsrörelsen och dess svenska motsvarighet under första hälften av 1900-talet. Han följer svenskhetens ideologiska och politiska historia och framhåller dess framgång att ge ”en allt stabilare känsla för den föreställda gemenskapen” mellan Finlands svensktalande, som så småningom även kom att kalla sig finlandssvenskar.¹² Skildringen av den finlandssvenska minoritetsnationalismen (”svenskhetsideologin”¹³) och dess manifestationer avslutas dock vid mitten av 1940-talet med det efterkrigstida befästandet av den av ”kriget påtvingande språkfreden”.¹⁴ Meinander återkommer kort till ämnet i sin redogörelse över 1970-talets radikala rörelser, då han konstaterar att den österbottniska hurrarrörelsen utan framgång försökte återuppliva den finlandssvenska nationalitetens idé och förfäktade att finlandssvenskarna var en förtryckt nationalitet.¹⁵

Den knapphändig analysen beror på att historieforskningen om finlandssvensk minoritetsnationalism, i likhet med många andra frågor som berör det svenska i Finland, inte utsträckts till tiden efter andra världskriget. Som Meinander själv påtalar i förordet till *Nationalstaten* finns det fortsättningsvis ”många viktiga händelser och fenomen i 1900-talets svenska Finland i alla dess kontexter [som] ännu väntar på att bli utforskade och förklarade”.¹⁶ Det råder ingen tvekan om att efterkrigstidens offentliga konsensus i språkfrågan markant skiljde sig från den öppna konflikt som rådde under mellankrigstiden, men den nya samstämmigheten om språksämja som artikulerades på elitnivå har tagits som intäkt för att frågan faktiskt var överspelad i det finländska samhället i stort. Historikern Max Engman hävdar exempelvis i det internationella standardverket *Ethnicity and Nation Building in the Nordic World* (1995) att finländarna efter kriget såg sig som en nation som talade två språk utan att behäfta sitt mycket generaliserande påstående med en hänvisning. Samtidigt noterar han, utan att närmare

12. Henrik Meinander, *Nationalstaten. Finlands svenskhet 1922–2015*, SSSL 702:4 (Helsingfors 2016), s. 33.

13. *Ibid.*, s. 20.

14. *Ibid.*, s. 122.

15. *Ibid.*, s. 155–156. Hurrarrörelsen uppstod i början av 1970-talet med bland annat Black Power-rörelsen som en av sina förebilder och försökte vända det gamla finska skällsordet hurri till något positivt: hurrare, en stolt och stursk finlandssvensk. Se även underkapitlet ”Den siste minoritetsnationalisten?” i denna uppsats.

16. Meinander, *Nationalstaten*, s. 7.

specificera, fortsatta implicita och ibland explicita minoritetsnationella manövrar för att bevara finlandssvenskarnas majoritetsposition i de svenskspråkiga regionerna.¹⁷

Sedan utgivningen av *Nationalstaten* har den efterkrigstida finlandssvenska minoritetsnationalismen undersökts inom ramen för det pågående projektet ”Klasskamp på svenska: språk och identitet i den svenskspråkiga arbetarrörelsen i Finland under 1900-talet” (KPS).¹⁸ KPS-trojkan Ahlskog, Kaihovirta och Wickström har förutom den ovan nämnda uppsatsen behandlat ämnet i ”Minority nationalism and visions of socialist unity in the post-war Finnish labour movement, 1944–1949”. Temat undersöks även i Wickströms och Ahlskogs ”Stalin och det svenska i Finland. Kommunistisk nationalitetsteori och den tidiga finlandssvenska folkdemokratin” och ”Vi lever och kommer att leva. Kommunisten och bildningsborgaren Harri Edgrens kulturkamp för finlandssvenskarnas fortlevnad”. KPS-studierna belägger den centrala betydelse en minoritetsnationellt begreppsliggjord svenskhet hade inom den svenskspråkiga arbetarrörelsen. Artiklarna påvisar att den finlandssvenska minoritetsnationalismen, i socialistisk tappning, även omfattades av icke-borgerliga aktörer och organisationer. Analysen sträcker sig till mitten av 1970-talet med tyngdpunkt på de första efterkrigsåren.¹⁹

Beträffande den borgerliga motpolens minoritetsnationalism efter år 1945 understryker Wickström och Ahlskog att de finlandssvenska folkdemokraterna, till skillnad från Svenska folkpartiet (SFP), fortsatte att definiera den svenskspråkiga befolkningen som en nationalitet med därtill hörande nationella rättigheter efter andra världskriget. Wickström och Ahlskog utgår från Meinanders slutsatser om den finländska språkfreden i *Nationalstaten* samt hans anmärkning om att SFP avlägsnade nationalitetsbegreppet från sina program redan före

17. Max Engman, 'Finns and Swedes in Finland', Sven Tägil (ed.), *Ethnicity and Nation Building in the Nordic World* (London 1995), s. 209.

18. <https://www.globalhistorylab.com/klasskamp-pa-svenska-kps/> (hämtad 4.12.2019).

19. Ahlskog, Kaihovirta & Wickström, 'Nationen i klasskampen'; Mats Wickström & Jonas Ahlskog, 'Stalin och det svenska i Finland. Kommunistisk nationalitetsteori och den tidiga finlandssvenska folkdemokratin', *Historiska och litteraturhistoriska studier (HLS)* 93 (2018), s. 135–159, Mats Wickström & Jonas Ahlskog, 'Vi lever och kommer att leva'. Kommunisten och bildningsborgaren Harri Edgrens kulturkamp för finlandssvenskarnas fortlevnad', *HLS* 94 (2019), s. 103–133.

fortsättningskriget.²⁰ Wickström och Ahlskog menar att de finlandssvenska folkdemokraterna, åtminstone i offentliga sammanhang, var mer minoritetsnationalistiska än de borgerliga folkpartisterna, i varje fall under de första efterkrigsdecennierna.²¹

Syftet med denna uppsats är inte att jämföra graden av minoritetsnationalism mellan de olika politiska rörelserna i Svenskfinland, särskilt med tanke på att den finlandssvenska folkdemokratin var en rörelse med marginell inverkan på finlandssvenskhetens borgerliga huvudfåra. Vad vi vill mikrohistoriskt pröva är det enskilda, John Gardberg och hans lokala samhällsengagemang, i relation till förhållandet mellan finlandssvenskt och finskt under efterkrigstiden (det allmänna sammanhanget) såsom det beskrivs i den tidigare forskningen. Vi återvänder därmed till Gardberg för att efter en kort levnadsteckning över hans formativa år följa hans sammansatta bana som rektor, kulturperson och politiker i Karis köping från 1930-talet fram till början av 1970-talet. Det är inom ramen för den traditionellt svenska orten som John Gardberg blir intressant som en lokal representant för den finlandssvenska elitens ambitioner att mobilisera den svenskspråkiga minoriteten på olika samhälleliga plan.

John Gardbergs väg från Åbo till Karis

John Gardberg (1899–1974) växte upp i en handelsmannafamilj i Åbo under det tidiga 1900-talet. Familjens värderingar återspeglade tidens bildningsborgerliga och liberala strömningar i ofärdsårens Finland. Samhälleligt engagemang och pliktkänsla framhövdes med emfas i föräldrarnas fostran. Tidigt uttryckte John Gardberg en ambition att göra akademisk karriär. Tillsammans med sin äldre bror Carl-Rudolf inledde han sina studier i Helsingfors 1918, efter att de hade deltagit som frivilliga studenter på den vita sidan i inbördeskriget. Några år senare flyttade bröderna sina studier tillbaka till hemstaden då det nygrundade Åbo Akademi öppnade sina dörrar.²²

I det Gardbergska hemmet rådde starka anti-ryska och antikommunistiska stämningar. Efter inbördeskriget utkristalliserades ett nytt

20. Meinander, *Nationalstaten*, s. 31

21. Wickström & Ahlskog, 'Stalin och det svenska i Finland', s. 152.

22. För mer om John Gardbergs barndom och uppväxt, se Victor Wilson, *En stor aktör i ett litet samhälle. John Gardberg 1899–1974* (Karis 2019), s. 14–19, 29–31.

politiskt landskap och i samband med det steg språkfrågan för Gardberg fram som det mest allvarliga av landets politiska problem. Redan före studierna i Åbo hade Gardberg befarat att språkfrågan skulle leda till en svår politisk kris. Genom att delta i professor Gabriel Nikanders kurser i nordisk kulturhistoria och folklivsforskning lärde han sig artikulera och forma sin åskådning i språkfrågan i enlighet med ett konkret minoritetsnationellt idé- och handlingsprogram.²³

För Gardberg, liksom för tidigare och samtida nationalister i Finland och annorstädes, framstod folkbildning som väsentligt för att skapa medvetenhet om den egna gruppens kulturarv och egenvärde.²⁴ Efter att han slutfört sina studier år 1924 började Gardberg arbeta som folkhögskollärare i bland annat Pojo kommun i västra Nyland och i Malm, centralort i Helsinge kommun. Helsinge var stätt i kraftig språkdemografisk förändring och förlorade sin svenskspråkiga majoritet år 1933. Under dessa år forskade och skrev han även etnografiska arbeten avsedda att belysa den svenskspråkiga allmogens folkkultur och historia. Redan som aktiv inom studentnationerna hade Gardberg, likt sin idol Arvid Mörne, ägnat sig åt ambulering folkbildning i de så kallade svenskbygderna. Gardberg medverkade bland annat till grundandet av ett vandringsbibliotek i Åbolands skärgård.

Till den nygrundade köpingen Karis anlände Gardberg med familj år 1929 och han kom att stanna där för resten av sitt liv. Bygdens svenskhet låg honom nära om hjärtat sedan han lärt känna trakten under sina etnografiska cykelresor på 1920-talet. Han bidrog redan då till folkbildnings- och kulturverksamheten i nejden. Han satt med i biblioteks- och folkbildningskommittéer och bistod de unga finlandssvenska föreningarna i föreningstekniska frågor. Gardberg var exempelvis mötesordförande på Backgränd (bygrupp i Karis) hembygdsförenings välbesökta konstituerande möte i byns folkskola i november 1924.²⁵

Gardberg etablerade sig tidigt som en eldsjäl i köpingens kulturliv, bland annat genom styrelseposter och andra förtroendeuppdrag inom ett stort antal ideella föreningar. Han engagerade sig även kort

23. Ann-Catrin Östman, 'Kylätalkoot: kun paikallisyhteisö sai yhteiskunnallisen merkityksen', Pirjo Markkola et al. (toim.), *Kotiseutu ja kansakunta. Miten suomalaista historiaa on rakennettu* (Helsinki 2014), s. 223–225; John Gardberg, 'Den unge Gabriel Nikander', *Budkavlen*, årg. 40–41, s. 56.

24. Engman, *Språkfrågan*, s. 193–208.

25. Wilson, *En stor aktör i ett litet samhälle*, s. 150.

efter sin ankomst i den lokala politiken. Då den nybildade köpingens första folkpartistiska lokalavdelning grundades den 23 augusti 1930 valdes den nyinflyttade rektorn till styrelseordförande, en prövande post i ett parti som var splittrat under Lappoåren 1929–1932. Gardberg tillhörde den falang som motsatte sig den fascistiska Lapporörelsen, vilket ledde till att han och hans familj fick utstå trakasserier från de lokala Lappomännen.²⁶ I likhet med ledande borgerliga finlandssvenska anti-Lappoaktivister som Eirik Hornborg åberopade Gardberg både finlandssvensk lojalitet mot landets lagar, som ytterst stod mellan minoriteten och diktatoriskt finskt godtycke, och solidaritet finlandssvenskar emellan för att stävja hotet mot den rådande samhällsordningen och den svenska nationaliteten.²⁷ I maj 1931 avgick Gardberg, eller röstades bort, från sin post som lokalavdelningens ordförande. Protokollet ger inga närmare uppgifter om avgången. Gardberg kunde i vilket fall som helst inte fortsätta i en styrelse där den lokala Lappoledaren, sedermera nationalsocialisten, Karl Jansson utsågs till vice ordförande och en annan ledande Lappoman till sekreterare.²⁸

Efter Lapporörelsens misslyckade uppror i Mäntsälä år 1932 upplöstes rörelsen. Två år senare återvände Gardberg till lokalavdelningens styrelse som dess sekreterare. Styrelsen arrangerade samma år en kampanj för att värva nya medlemmar till avdelningen genom att vädja till köpingsbornas svenskhet: ”Vi framhålla att det för oss svenskar i Karis måste vara en ambitionssak att Karis förblir en ort där svenskheten står stark”.²⁹ Den splittring av SFP som Lapporörelsen fört med sig var överspelad, men efter att den tvåspråkiga rörelsen imploderat stärktes den finska etnonationalismen genom att Lapporörelsens arvtagare Isänmaallinen kansanliike (IKL) övergav sin föregångares överslätande hållning i språkfrågan. Finlandssvenskheten stod inför nya hot.

Efter sitt återinträde i styrelsen förblev Gardberg aktiv inom lokalavdelningen i nästan trettio år. Han var under två längre perioder

26. Henrik Ekberg, *I samhällets tjänst. 100 år med svenska folkpartiet i Karis* (Ekenäs 2014), s. 32–35.

27. Ekberg, *I samhällets tjänst* s. 34–35, Matias Kaihoviirta & Mats Wickström, ’Socialdemokratisk och konservativ antifascism i Finland. Karl H. Wiik och Eirik Hornborg inför Lapporörelsen’, *Historisk Tidskrift för Finland* 102 (2017:1), s. 43–74.

28. SFP i Karis köpings protokoll, 20.5.1931, Lokalarkivet Arresten, Karis; Henrik Ekberg, *Führerns trogna följeslagare. Den finländska nazismen 1932–1944* (Helsingfors 1991), s. 77–78.

29. Ekberg, *I samhällets tjänst*, s. 38.

dessutom avdelningens ordförande, mellan år 1941 och 1955 och mellan år 1957 och 1963, då han slutligen lämnade styrelsen. År 1936 försvarade Gardberg sin doktorsavhandling *Kimito friherreskap: en studie över feodal läns- och godsförvaltning*.³⁰ Med sin avhandling avklarad tog Gardberg en mer framträdande roll i offentligheten och politiken i Karis. Gardbergs position inom lokalpolitiken hade redan tidigare föranlett hans kusin Arne Ekman att skämtsamt kalla honom för ”en man i staten Karis”.³¹ År 1936 vann Gardberg inträde i Karis köpings ordningsrätt som ordinarie ledamot. Små städer och köpingar i Karis storlek som inte hade rådstugurätt eller magistrat skötte planerings- och byggnadsväsendet genom detta organ. Skollektorer hade formell kompetens att sitta i dylika organ, och liknande uppgifter skulle komma att falla på Gardbergs lott relativt ofta i en köping med en fåtalig ämbetsmannakår. År 1936 invaldes Gardberg också i Karis köpingsfullmäktige med 30 röster, det minsta antalet röster för en invald fullmäktigeledamot. På grund av andra världskriget kunde nästa kommunalval hållas först nio år senare. Då hade Gardberg, bland annat på basis av sina insatser på hemmafronten, etablerat sig som en av köpingens samhällsbärande män.

Nordiska och allsvenska förutsättningar för finlandssvenskhetens fortbestånd

Nordiska samarbetsidéer och skandinavistiska strömningar var välbekanta för Gardberg sedan han var ung. Som lärare och folkbildningsman ansåg han att den ungdom som växte upp under och efter kriget hade förlorat en del av kontakten med den nordiska kulturgemenskapen. Översättningar lästes nu avgjort mer än original, och de ledande författarna och deras nordiska sammanhang förblev, tyckte Gardberg, främmande för de flesta. Ideologiskt sett dominerade det inhemska svenskhetsarbetet Gardbergs livsåskådning ända sedan ungdomen, men under andra världskriget tillkom allsvenskheten och nordismen som betydelsefulla komplement till denna.

De rikssvenska kopplingarna konkretiserades genom fadderorts-rörelsen. Rörelsen inleddes under vinterkriget, då svenska städer ”adop-

30. Victor Wilson, 'Den nationella vetenskapens funktion. John Gardberg mellan vetenskapen, politiken och lokalsamhället', *Finsk Tidskrift* 4 (2019), s. 17.

31. Arne Ekman till John Gardberg, 13.11.1932, JGS, vol. 7, HÅAB.

terade” finländska kommuner och bistod med olika hjälpinsatser av både humanitär och materiell art. Representanter för Sveriges tolv största städer och alla kommunala centralförbund deltog i en konferens i Stockholm för att diskutera den finska biståndsfrågan. Det var under samma tillställning som Karis köping kopplades till fadderorten Alingsås. Staden Alingsås är belägen vid sjöarna Mjörn och Gerdsken, och var vid krigets utbrott en tätort med omkring 11 000 invånare. Staden och dess omgivning var grundligt påverkad av 1800-talets väckelse-rörelser, och uppvisade ännu ett starkt religiöst liv. Stadens industrialisering hade även lett till uppväxten av en betydlig arbetarrörelse som var besjälad av tidens solidaritetstankar. Omsorgen om fosterbarn och humanitärt bistånd till det angripna Finland fann därmed stort stöd på en ort präglad av ett starkt ideellt samhällsengagemang. Arbetsgivarna i Alingsås hade inte heller inte något emot att flyktingar utökade arbetskraften i staden.³²

Den konkreta Sverigehjälpen från Alingsås och andra orter bestod av kläder, byggnadsmaterial och livsmedel, förutom rena penningbidrag. Från rikssvenskt håll erbjöd man även monteringsfärdiga trähus. Socialministeriet vidarebefordrade tio sådana svenska gåvohus till Karis köping i oktober 1940. Erbjudandet antogs och ett lån på en halv miljon mark skulle tas ut för att täcka grundarbetet. Resten av byggnadsmaterialet kom över Östersjön: ytter- och innerväggar, inpassade dörrar och fönster, lister, veranda och kök med inredning, takfilt och glas, spikar och skruvar, allt komplett med Falu rödfärg och den vita oljefärgen för knutarna.³³ Det var en gåva bestående av svenska hus till en nödställd svenskbygd i öst.

Det dröjde till år 1943 innan de svenska gåvohusen stod färdiga. Den nordiska, eller snarare svenska, samhörighetskänslan under krigsåren ledde efter kriget till ett stärkande och vidgande av ett formaliserat nordiskt samarbete, även lokalt. Nordismen blev viktig även för Gardberg, som offentligt började yrka på ett ideellt och kulturellt nordiskt samarbete genom skolorna. Den 25 maj 1943 publicerades hans artikel ”Ungdomen och Norden” i *Vår Tid*, organet för finlandssvenska kul-

32. Lars Back et al., *50 år Nordism – 50 vuotta pohjoismaisuutta, 1946–1996* (Karis 1996), s. 3–18; Johan Ertman et al., Karis-Billnäs Gymnasium, *Från fadder till vän. Alingsås och Karis 1940–48* (Karis 2006), s. 68–69.

33. Köpingsfullmäktiges protokoll, §5, 14.10.1940, Ca:5, Karis köpings arkiv (KKA), Raseborgs stadsarkiv (RSA), Raseborg.

turorganisationer. Gardberg hävdade bestämt att den nordiska samarbetsrörelsen på gräsrotsnivå borde koncentrera sig på ungdomen. Ungdomen löpte annars risk, menade han, att bli försummad på grund av de äldres invanda tradition att främst umgås över nationsgränserna inom skilda yrkes- och partigrupperingar. För att motarbeta detta krävdes en tillräckligt bred krets av olika personer. En aktiv växelverkan var för Gardberg en förutsättning för att skapa en känsla av gemenskap mellan de naturligt befryndade nordiska nationerna. Det rådande världsläget stod som utgångspunkt för artikelns argument. Gentemot "stormakternas hårda maktspel" kunde de små nordiska folken värja sin frihet endast genom att stå rygg mot rygg. Det bör dock förtydligas att Gardberg eftersträvade en kulturell och inte en politisk nordism. I detta sammanhang var den nordiska språkgemenskapen det centrala. I denna gemenskap skulle den finlandssvenska minoritetsnationaliteten hitta sin andliga näring. Enligt Gardberg krävdes det vidsynta och kulturbärande kontakter västerut för finlandssvenskheten skulle överleva i den finska statens karga kulturklimat.³⁴ Tänkesättet om solidaritet och samhörighet över Östersjön gick igen även i Gardbergs engagemang i den allsvenska rörelsen.

Den allsvenska rörelsen uppkom i anslutning till Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet, grundad år 1908 av Vilhelm Lundström, professor i klassiska språk vid Göteborgs högskola. Föreningens syfte var att arbeta för svenskarna i utlandet, och därmed stärka svenskheten i språkligt och kulturellt hänseende. De svenska minoriteterna i Finland och Estland hörde till de främsta målgrupperna. Riksföreningens representanter företog långa föreläsningsresor i Finland och träffade framträdande aktörer på det svenska området. Föreningen började år 1914 ge ut tidskriften *Allsvensk samling*, och i slutet av 1910-talet bildades de första lokalavdelningarna i Finland.³⁵

Allsvenskheten var i ett centralt hänseende diametralt motsatt skandinavismen och nordismen. Som pannationalistisk rörelse var allsvenskheten i stor utsträckning föranledd av den antiskandinavism som uppkom bland sverigesvenska konservativa i kölvattnet av unions-

34. John Gardberg, 'Ungdomen och Norden', *Vår Tid: organ för Finlandssvenska kulturorganisationer*, 25.4.1943.

35. Bengt Kummel, *Svenskar i all världen förenen eder! Vilhelm Lundström och den allsvenska rörelsen* (Åbo 1994), s. 165.

upplösningen mellan Sverige och Norge år 1905. Allsvenskheten motsatte sig en kulturell skandinavism och förhärligade Sveriges historiska roll i Norden. Det svenska språkområdet var det absolut centrala för rörelsen. I viss mån var uppfattningarna om detta språkområde baserat på idén om svenskar som en germansk ras. Enligt Lundström var det av största vikt att höja raskänslan hos det svenska folket. Han utgick i detta tänkande intressant nog från den svenske 1800-talsförfattaren Viktor Rydberg, en av Gardbergs mest formativa inflytelsekällor under ungdomen. När Lundström ville framhäva svenskarna som det renaste germanfolket hänvisade han gärna till Rydbergs diktrad ”Till ariskt blod, det renaste och äldsta till svensk jag vigdes av en vänlig norna”.³⁶ Eftersom Gardberg sällan citerade annat än Rydbergs filosofiska arbeten om religion och moral är det vanskligt att uttala sig om i vilken mån han omfattade storsvensk rasism. Gardberg brukade i regel begrepp som folkstam och nationalitet och undvek konsekvent att befatta sig med begreppet ras. Under 1940-talet hade även den allsvenska rörelsen skiftat karaktär. Dess mest aktiva fas upphörde redan år 1923 då Lundström avgick som sekreterare för riksföreningen. Föreningen övergick därefter från sitt pannationella program till att ägna sig åt att stödja de av majoritetsnationalistiska rörelser alltmer trängda svenska minoriteterna i Finland och Estland.³⁷

Gardberg grundade en lokal allsvensk filial i Karis efter att riksföreningens sekreterare Gunnar Svärd hållit ett föredrag i Karis i februari 1945. Kontakten till Göteborg och riksföreningen var redan etablerad vid denna tidpunkt. Samskolan hade nämligen fått ekonomiskt understöd från föreningen under kriget. Köpingdirektören Rudolf Eriksson och apotekare Uno Nyberg hade under ett av sina besök till Alingsås i maj 1944 även tagit vägen via Göteborg, där de såsom representanter för samskolans direktion uppvaktade ordföranden i styrelsen för riksföreningen, professor Axel Boëthius.³⁸ Efter Svärds föredrag kontaktade Gardberg Karl Ekman, ordförande i Nylands svenska ungdomsförbund och lade fram vad han tyckte var det mest vägande skälet att grunda en lokal filial i Karis. Tolv personer hade skrivit in sig efter tillställ-

36. Ibid., s. 95–97; Vers i dikten ”Himlens blå” från år 1985, se Viktor Rydberg, *Dikter* (Stockholm 1996), s. 217.

37. Kummel, *Svenskar i all världen förenen eder!*, s. 154–155.

38. Ertman et al., *Från fadder till vän*, s. 68–69.

ningen, och även om Gardberg var osäker på underlaget, ansåg han att en lokalavdelning av princip borde finnas ”för förbindelsernas skull”.³⁹ Gardberg hade nämligen tagit fasta på en av de konkreta formerna för verksamheten: utdelningen av resestipendier till ungdomar som ville skaffa sig rikssvensk utbildning eller som ville vidga sina kulturella vyer genom resor till Sverige. Den lokala filialen, som Gardberg översåg till mitten av 1960-talet, förblev främst en prenumerationslista på föreningens organ, *Allsvensk samling*, till vilken Gardberg liksom andra finlandssvenskar bidrog med artiklar och material.⁴⁰

Gardbergs aktivitet inom den tynande allsvenska rörelsen underbyggdes av hans ideella lidelse för svenskhet i allmänhet och finlandssvenskhet i synnerhet. I ljuset av den rikssvenska hjälpen under kriget framstod rörelsen för Gardberg ånyo som en förnyande och uppbygglig resurs. Den försvagade svenskheten i Finland kunde återuppbyggas genom återkoppling till det sverigesvenska. Denna strävan gav Gardberg andäktigt uttryck för i ett brev till Ernst Falk i augusti 1946. Falk hade deltagit som allsvensketsrörelsens representant vid en sångfest i Ekenäs samma sommar:

Vad jag livligast önskar, är att vi finlandssvenskar genom Sveriges exempel måtte lära oss vari svenskheten egentligen består – denna strävan att varhelst det behövs räcka en hjälpsam hand och sprida ljus och glädje, att aldrig inför världens olyckor försjunka i egennyttig passivitet. Vi äro inte riktiga svenskar så länge vi alltför ensidigt taga emot välgärningar i stället för att aktivt medverka till det godas återuppbyggnad. I viss mån ha vi kanske på det andliga området lyckats hävda en sådan aktiv svenskhet, och måhända var sångfesten på sitt sätt ett försök i sådan riktning, men alltför mycket ha vi under de senaste åren stirrat oss blinda på våra svårigheter och vant oss att begära andras hjälp.⁴¹

För Gardberg fungerade allsvenskheten som ett finlandssvenskt fönster mot sverigesvenskheten. För samhällsengagerade finlandssvenskar var all slags svenskt och/eller nordiskt stöd viktigt därför att det gav möjligheter att verka inom en större svensk krets. Den nordiska samsamlingen var dock politiskt att föredra i språkfredens Finland eftersom den saknade en explicit etnonationell förankring till Sverige.

39. John Gardberg till Karl Ekman 8.4.1945, JGS, vol. 7.

40. Wilson, *En stor aktör i ett litet samhälle*, s. 217.

41. John Gardberg till Ernst Falk, 6.8.1946, JGS, vol. 7, HÅAB.

I en strävan att upprätthålla de kontakter som knutits under kriget övergick fadderortsrörelsen i den så kallade vänortsrörelsen, organiserad genom lokala avdelningar av den finländska Pohjola-Norden-föreningen, vilken hade grundats år 1924 och upplevde en blomstrings-tid efter kriget. Genom brevväxlingen mellan skolbarn i Finland och Sverige uppstod de mest livliga kulturella kontakterna under kriget, om man bortsåg från krigsbarnens vistelser i Sverige. Därav följde det ganska naturligt att den lokala Norden-föreningen i Karis fick sin början i samskolan. En samling entusiaster, främst lärare, samlades i september 1946 i ett av skolans klassrum för att grunda föreningen Pohjola-Norden i Karis köping med omnejd. Veikko Koskinen, verksamhetsledaren för den tvåspråkiga paraplyföreningen Pohjola-Norden, hade inbjudits att närvara. Kring 15 personer infann sig till detta första möte, och många av samskolans lärare tog plats i den första styrelsen. En av dem var John Gardberg, som valdes till viceordförande.⁴²

Gardbergs bevekelsegrund för att medverka i föreningen Pohjola-Norden var densamma som för engagemanget i den allsvenska rörelsen: finlandssvenskarnas framtid berodde på deras och Finlands förhållande till Norden och Sverige. Detta framgår i all tydlighet av de brev som Gardberg skrev till olika korrespondenter i vänorten Alingsås. Gardberg deltog som medlem av föreningen Pohjola-Nordens styrelse i en resa till Alingsås i april 1947, och skrev efter resan till stadskamreren Carl Brobäck för att tacka för värdskapet. I brevet sparade Gardberg inte på sina förhoppningar om att de mest ambitiösa riktlinjer för det framtida samarbetet skulle följas. Vänskapen och bekantskapen mellan de två orterna var ett gott resultat, men han hoppades att Karis inte i längden skulle stå enbart som mottagande part, en ställning framtvingad av krigets olyckliga förhållanden. Han var övertygad om att förbindelserna skulle vara ömsesidigt gynnsamma, då de endast kunde fördjupa uppfattningen om de problem som var gemensamma för Sverige och Finland. Finlandssvenskarna, erkände Gardberg, kände ett starkt behov av moraliskt stöd västerifrån för att bevara sin kultur. Med ett historiskt argument hävdade han även att Sverige skulle vinna på det kulturella utbytet:

42. Back, *50 år Nordism*, s. 4.

Det skulle antagligen vara lätt för Sverige att inom sina gränser placera oss 350 000 svenskar, som bo i Finland, men vi tro att en sådan reträtt skulle innebära ett svek mot den historiska mission, som sedan mer än ett årtusende har tillhört vår stam. Finland behöver fortfarande sin svenska nationalitet, även om den finska befolkningen till sin bättre del har tillägnat sig en västerländsk samhällsuppfattning och är beredd att för sin del hävda den. Kan Sverige genom dessa ortsförbindelser, som fadderortsrörelsen upprättar, bättre förstå betydelsen av att Norden såsom kulturell enhet endast behåller sin historiskt givna utsträckning, så är mycket vunnet.⁴³

I dessa rader uttryckte Gardberg också en för den finlandssvenska självhävdelsen central föreställning om svenskarna i Finland som bärare och värnare av västerländsk civilisation i ett gränsland till det barbariska öst.⁴⁴ Idén om att svenskarna i Finland sedan rikssprängningen år 1809 hade en avgörande uppgift för att upprätthålla landets förankring i väst hade bland annat varit ett av Axel Olof Freudenthals, den finlandssvenska nationalitetsidéns fader, huvudargument mot de majoritetsnationalistiska kraven på förfinskning av de svenskspråkiga i Finland.⁴⁵ Här ingick en hierarkisk syn på förhållandet mellan högre stående, västerländska, svenskar och lägrestående, österländska, finnar som fick ny näring efter inbördeskriget och även omfattades av finlandssvenska socialister.⁴⁶ I brevet till Brobäck sammankopplade Gardberg det finlandssvenska försvaret av svenskhet/västerländskhet i Finland med Sveriges nordiska roll. Gardbergs förhoppning var att ett större rikssvenskt engagemang för Norden skulle förstärka svenskheten i Finland.

Gardberg blev ordförande för Pohjola-Nordens avdelning i Karis år 1958 och avgick år 1968, långt in i sina pensionsår. Han betraktade sin brobyggarroll inom föreningen som förpliktande och låg inte på latsidan när det gällde upplysningsverksamheten. Gardberg reste exempelvis till Alingsås för en maratonturné i mars 1963, under vilken han bland annat höll ett långt föredrag om sin lärofader Gabriel

43. John Gardberg till Carl Brobäck, 3.5.1947, JGS, vol. 7, HÅAB.

44. Ainur Elmgren, *Den allrakäraste fienden. Svenska stereotyper i finländsk press 1918–1939* (Lund 2008), s. 94–99; Meinander, *Nationalstaten*, s. 20. Se även Engmans redogörelse över den så kallade tacksamhetsskultsdebatten i *Språkfrågan*, s. 84–90.

45. Engman, *Språkfrågan*, s. 155.

46. Matias Kaihovirta, 'Det var österns insats också i vårt samhällsliv'. Civilisation, nation och etnicitet i Karl H. Wiiks syn på 1917–1918 års händelser', *HLS* 92 (2016), s. 49–78.

Nikander som kulturhistoriker och förkämpe för finlandssvenskheten.⁴⁷ Gardberg hade också rätt goda möjligheter att bedriva en kulturpolitik som befrämjade allsvenskhet och nordism i egenskap av rektor för en svenskspråkig privatskola. Under hans tid som rektor var svenska dagen och Runebergsdagen fortfarande skollovsdagar, ofta med tillhörande aftonprogram. Genom sin position i SFP:s lokalavdelning var han dessutom ansvarig för dessa dagars firande i skolorna. Nordism och svensk pannationalism passade helt enkelt utmärkt som komplement till dessa former av finlandssvensk manifestation och socialisation.

Språkfred och minoritetsnationell ungdomsmobilisering

Det första kommunalvalet efter kriget i december 1945 blev en helt annan tillställning än det föregående i Karis köping. Kommunisterna deltog genom sin frontorganisation Demokratiska Förbundet för Finlands Folk, som ingått valförbund med socialdemokraterna, och den för valet förenade finländska vänstern gick starkt framåt. Inför valet hade Svenska folkpartiets lokalavdelning i köpingen gått in för ett svenskt valförbund och exkluderat de finska borgerliga. Av de 22 valmansföreningar som upprättade kandidatlistor ingick nio i det svenska valförbundet. Vissa var missnöjda med det stora antalet listor, bland andra Gardberg som i *Västra Nyland* beklagade att såväl de statskyrkliga som de frikyrkliga kretsarna i köpingen hade bildat ett fristående valförbund och inte sällat sig till det svenska valförbundet. Gardberg menade att svenskhet och religiositet borde vara förenliga. Det svenska valförbundet fick se sig akterseglade av arbetarnas valförbund, då det senare erhöll tio platser framom det tidigare nio. Genom den kyrkliga listans tre mandat och den borgerliga finska listans enda mandat fick dock köpingsfullmäktige en knapp borgerlig majoritet.⁴⁸ Valet markerade partipolitikens slutgiltiga inbrott i köpingen. Föreningslivet och samhällsorganisationen förändrades, såväl nationellt som lokalt. Skyddskårerna och Lotta Svärd-organisationerna upplöstes på order av kontrollkommissionen i Helsingfors den 6 november 1944.

Den språkfred som etablerats under krigsåren prövades efter krigsslutet då den evakuerade lantbrukarbefolkningen från det förlorade

47. Back, *50 år Nordism*, s. 14.

48. Rudolf Eriksson, "Berättelse över förvaltningen av Karis köping år 1946", Et:47, KKA, RSA.

Karelen skulle förskaffas ny jord. Under beredningen av jordanskaffningslagen år 1945 mobiliserade sig SFP och Finlands Svenska folkting för att motarbeta det demografiska och politiska hot som de karelska flyktingarna potentiellt utgjorde för Svenskfinland. På SFP:s partidag i det till Karis köping närliggande Ekenäs i början av juni 1945, till vilken Gardberg utsågs som lokalavdelningens representant⁴⁹, framhöll den folkpartistiska riksdagsgruppens ordförande John Österholm följande:

En angelägenhet av största betydelse är uppgiften att skydda de svenska bosättningsområdena för finsk inflyttning i stor skala i samband med kolonisation av de förflyttade karelarna.⁵⁰

SFP lyckades också i sitt uppsåt att förhindra att omplaceringen av flyktingarna nämnvärt förändrade språkförhållandena i Svenskfinland. Frågan om hur jordanskaffningslagens så kallade nationalitetsparagraf (92 §) skulle tillämpas gav likväl upphov till konflikt och oroliga finlandssvenska utrop i pressen under år 1945.⁵¹ Mot slutet av år 1946 kunde dock John Österholm, med hänvisning till regeringens och president Paasikivis erkännande av och stöd för den ”svenska nationalitetens” rättigheter och trygghet, deklarerat att ”[ä]kftfinskheten sett sina bästa dagar” och ”trängts i bakgrunden av ödets hårda slag”. ”Karelarfaran för de svenska bygderna” hade samtidigt motats i grind och Österholm såg med tillförsikt på framtiden. En dödförklaring av äkftfinskheten ville Österholm däremot vänta med eftersom äkftfinska fästen fortfarande existerade. Han uppmanade därför till fortsatt finlandssvensk vakthållning: ”Låt oss vaka med tålmod och förtröstan!”⁵² Gardberg hade haft en nära kontakt med John Österholm under sin auskultering i Kuggom folkhögskola i Pernå våren 1923. Österholm var skolans dåvarande föreståndare. Österholm erbjöd bland annat Gardberg föreståndar- och svensklärartjänsten då den lediganslogs år 1923. Österholm och Gardberg hade en liknande syn och ett liknande intresse för folkbildningen och dess politiska dimension.⁵³

49. Ekberg, *I samhällets tjänst*, s. 49.

50. John Österholm, *En tid av svår anpassning* (Ekenäs 1984), s. 14.

51. ’Skall språkfreden torpederas?’, *Nya Pressen* 28.10.1946.

52. John Österholm, ’Äkftfinsketens bourboner’, *Garm* 12/1946.

53. John Österholm till John Gardberg, 17.8.1923, brevsamling i privat ägo.

År 1945 var Gardberg en känd förgrundsgestalt i köpingens samhälls- och kulturliv och han värdjade i en tidningskrivelse till de svenska väljarna i Karis, framför allt till de svenskspråkiga arbetarna. Han poängterade för dem att Svenska folkpartiet var en demokratisk sammanslutning som på jämlikhetens grund ville tillvarata alla finlandssvenska intressen. I kommunalvalet toppade Gardberg det svenska valförbundet med 116 röster. Gardberg emotsåg en förnyelse i kommunalpolitiken, och riktade sig främst till den finlandssvenska ungdomen vilket också kan förklara hans popularitet. Ungdomens väl var också utgångspunkten för Gardbergs programförklaring i valet till Finlands svenska folkting 1946:

Det folkting, som nu väljs, måste få vara övertygat om att verkligen vara valt av alla samhällsmedvetna svenskar i Finland. Blott så kan det med kraft taga sig an de livsviktiga problem, som det har att lösa. Främst bland arbetsuppgifterna står befolkningsfrågan, ty kommer vi inte till bättre födelsetal än hittills, så upphör alla andra frågor snart att existera för oss. Men den utgör intet isolerat problem utan innefattar i sig hela det sociala välfärdsprogrammet: nativiteten stiger knappast förrän vi kan bereda vår ungdom trivsel och utkomstmöjligheter och därtill en så fördjupad bildning, att den känner sin uppgift.⁵⁴

Gardberg erhöll över 1 000 röster i folktingsvalet, men blev inte invald. Han fick därmed inte åhöra folktingsfullmäktige ordförande Kurt Antells hälsningstal till nya folktinget, i vilket Antell bland annat betonade att den "svenska nationaliteten i Finland" grundade "sin existens på geografiskt och historiskt betingade svenska bosättningsområden", en minoritetsnationell territorialitet som Gardberg onekligen omfattade. Gardberg hade dock framhåvt betydelsen av finlandssvensk förökning som den verkliga grundfrågan för Svenskfinlands fortlevnad, men nativiteten och förutsättningarna för dess höjande kom inte att stå i förgrunden för 1946 års folkting, vars fokus framförallt låg på kolonisationsfrågan.⁵⁵

I Gardbergs tänkande kring finlandssvensk framtid var det inte det externa förfinskningshotet som avgjorde nationalitetens öde, utan dess egen förmåga till minoritetssolidaritet och försörjning i samtiden.

54. John Gardberg, 'Främst bland uppgifterna står befolkningsfrågan', *Västra Nyland* 75.1946.

55. Svenska Finlands folkting, 1946 års folkting. *Protokoll, handlingar och beslut* (Helsingfors 1947), s. 2.

Tryggandet av de materiella villkoren för finlandssvensk familjebildning och reproduktion föregick dessutom fostran till medborgerligt och minoritetsnationellt ansvarstagande. Förebudet om de finlandssvenska födelsetalen visar också på Gardbergs framförhållning i diskussionerna om Svenskfinlands framtid. I början av 1950-talet seglade just befolkningsfrågan upp som en finlandssvensk "livsfråga" och ledarskribenter undrade i ljuset av dystra demografiska prognoser om finlandssvenskarna var "[e]n döende folkstam?"⁵⁶ För sin egen del bidrog Gardberg till arbetet för framtiden genom bildning. Enligt Gardberg gällde det att samordna skolarbetet och de fria kultursträvandena i statlig och privat regi på ett sätt som drog största möjliga nytta av kommunens knappa resurser. Ungdomen utgjorde ortens och Svenskfinlands framtid, och därför måste man enligt Gardberg inrätta samhället på ett sätt som visade att livet på den svenska landsbygden fortfarande hade tiden för sig.⁵⁷

Arbetet för finlandssvensk återväxt fick under kriget också en partipolitisk dimension. På partidagen 1942 tvivlade flera delegater på att de unga män som tillsammans med sina finska vapenbröder stred för det gemensamma fosterlandets frihet skulle återvända från fronten för att ta upp kampen för Svenskfinlands fortbestånd. Den språkfred som infunnit sig inför hotet mot Finland upplevdes samtidigt vara en fara för fortsatt samling kring det finlandssvenska. SFP:s centralstyrelse var i december 1942 enig i sin oro över de svenskspråkiga ungdomarnas ointresse för finlandssvenskhetens framtid. För att åtgärda problemet tillsatte centralstyrelsen en kommitté, som redan i januari 1943 arrangerade en konferens om ungdomsfrågan. På mötet framhöll partiordförande Ernst von Born att målet för partiet måste vara en minoritetsnationellt medveten svensk ungdom som var redo att börja sin tjänstgöring för försvaret av den hotade finlandssvenskheten. Ett år senare grundades Svensk Ungdom – Svenska Folkpartiets ungdomsorganisation.⁵⁸ Den 29 september 1946 presenterade sig SFP:s ungdomsförbund i Karis då Svensk Ungdoms nya lokalavdelning höll sitt första månadsmöte i Backgränd. Den lokala folkpartiledaren John

56. 'Finlandssvenskarnas livsfråga', *Västra Nyland* 19.7.1953; 'En döende folkstam?', *Jakobstads Tidning* 21.6.1953.

57. Gardberg, 'Främst bland uppgifterna står befolkningsfrågan'; Se även uttalanden gjorda av Gardberg i köpingsfullmäktige, till exempel §7, 31.1.1952, Ca:11, KKA, RSA.

58. Lena Karhu, *Svensk Ungdom – en politisk beställning* (Helsingfors 1993), s. 10–14.

Gardberg bidrog till tillställningen med ett föredrag om kommunal självstyrelse inför ett trettiotal intresserade åhörare.⁵⁹

Ungdomen i skolåldern ägnade Gardberg även sin uppmärksamhet, såväl professionellt som politiskt. Som läroverksrektor hade han sedan länge deltagit i utbildningspolitiken och den långa debatt om parallellskolesystemet som under 1900-talets gång slutligen gick mot enhetsskolans, eller grundskolans, håll. Gardberg var inte kategoriskt emot den utveckling som skulle utmynna i enhetsskolan, men var öppet kritisk mot vissa av de ledande principer man ville införa som dess grund. Även om han ofta talade om det viktiga i att skolan skulle vara en trivsam uppväxtmiljö, ansåg han inte att det i första hand skulle vara skolans uppgift. Han förespråkade utgående från en traditionell dygdeetik att skolan skulle uppfostra ungdomen till att övervinna sin naturliga dragning till det bekvämliga och behagliga. Ungdomen skulle uppmuntras att offra flyktiga nöjen för att ”bli starka i andens idrott” och fostras till goda, politiskt medvetna medborgare. Han var alltså, föga överraskande, en anhängare av läroverken som lärdomsskola.

Speciellt under 1950-talet framträdde det krav från föräldrahåll på mera balans i utbildningen. Detta kom sig av att många linjer vid svenskspråkiga yrkesskolor uppvisade tecken på bristande elevunderlag. Kraven förekom även lokalt. Gardberg kallade den interkommunala västnyländska yrkesskolan för ”kommunernas ögonsten” på grund av det stora stöd den åtnjöt hos beslutsfattarna. Man räknade med att den skulle förse lokalsamhället med tekniskt utbildad arbetskraft, vilket var speciellt värdefullt eftersom ungdomen på så sätt skulle kunna försörja sig i hembygden och inte lockas till storstäderna eller Sverige. Detta sistnämnda var ett argument som även Gardberg kunde godta, eftersom det främjade bevarandet av såväl Västnyland som Svenskfinland som svenskt.⁶⁰

När grundskolereformen började behandlas i riksdagen betvivlade Gardberg allvarligt att dess genomförande låg i finlandssvenskarnas intresse. I ett brev till den rikssvenske historieläraren Allan Vidén i Göteborg skrev han följande rader 1967, året innan den nya lagen om grunderna för skolsystemet antogs:

59. Lars Lindqvist et al., *Svensk Ungdom i Karis 40 år* (Karis 1986), s. 4.

60. John Gardberg, odatrat tal om utbildningen i Karis, JGS, vol. 13, HÅAB.

Inom läroverkens historia har måhända hos oss det enskilda initiativet och offerviljan spelat en proportionsvis ännu större roll än i Sverige – om inte så mycket i Åbo så desto mer i det svenska Finland taget som helhet, beroende på att man sett det högre (liksom det lägre) skolväsendets utveckling som ett huvudvillkor för vårt modersmåls försvar gentemot förfinskingssträvandena. [...] Ett av våra allvarligaste bekymmer nu är hotet att grundskolereformen skall slå sönder detta nationella försvar, särskilt på orter där den svensktalande befolkningen är i minoritet och inte kan räkna på full förstäelse från den finska majoritetens sida.⁶¹

Gardberg nämnde utvecklingen i sin födelsestad Åbo som ett exempel på att förfinskingssträvandena fortgick från den finska majoritetens sida. Ett flertal av stadens svenskspråkiga skolor hade stängts eller sammanslagits i vad Gardberg kallade ”en ordnad reträtt”.⁶² Gardbergs decennielånga aktivism för lärdomsskolan hade sin grund i en omsorg om den finlandssvenska minoritetsnationens framtid, vilken förmodligen även förklarar hans inkluderande syn på antagningen av elever till läroverken. Man kan till och med förnimma en gammal folkbildningstanke i hans försvar av föräldrarnas rätt att välja sina barns utbildning, en tanke som förekom redan i Snellmans finsknationella program från 1800-talet. Förutom det (finska) majoritetsnationalistiska programmet ansåg Snellman att det i ett litet land som Finland var nödvändigt att ge en så hög utbildning som möjligt åt så många som möjligt för att maximalt utnyttja dess relativt begränsade begåvningspotential.⁶³ Svenskfinlands fortsatta existens var beroende av att det genom utbildning förmådde upprätthålla en hög kulturell nivå. Gardberg var givetvis också bekant med vilken betydelse skolan hade som socialiserande institution, särskilt för en minoritet som gjorde anspråk på att vara en av landets två nationaliteter. Hans försvar av läroverken som lärdomsskolor sammanföll visserligen med ett egenintresse som rektor för ett läroverk, men han var också övertygad om att lärdomsskolan var den skolform som bäst betjänade finlandssvenskarnas fortlevnad.⁶⁴

61. John Gardberg till Allan Vidén, 21.9.1967, JGS, vol. 7, HÅAB.

62. Ibid.

63. Karl-Erik Jossfolk, 'Bildning, bildbarhet och folkbildning – frågor kring bildning förr och nu samt bildningsprocessen i Finland speciellt under 1800-talet', *Skolhistoriskt arkiv* 28 (2002), s. 64–65, 70–71; Jämför till exempel med C. G. Estlanders mera försiktiga framtoning av bildningsbehovet i Sven Lindman, 'C. G. Estlander och svenskhetsrörelsen i Finland', *Finsk tidskrift* (1954), s. 168–170.

64. John Gardberg, 'Debatten om läroverket', *Västra Nyland* 22.2.1955.

Ofullständig språkfred och förfinskningshot

Efter kriget oroade man sig inom SFP:s lokalavdelning i Karis inte direkt över karelsk kolonisation, men nog över finsk inflyttning och förfinskning. Lokalavdelningen sammanträdde den 26 februari 1946 för att dryfta ett initiativ för en samskola för köpingens finskspråkiga barn, vilket till köpingdirektören Rudolf Erikssons förtret erhållit stöd från några lokala folkpartister. Lokalavdelningen beslutade att inga SFP:are fick stödja projekt som kunde bidra till förfinskning.⁶⁵ En finsk samskola kunde emellertid uppfattats som enbart ett symptom på ett mycket mer grundläggande förfinskningshot: industrialiseringen av orten. Som på många andra orter i Finland tog den industriella uppbyggnaden fart under och i synnerhet efter kriget. När Hangö udd utarrenderades till Sovjetunionen flyttades några industrier över till köpingen, däribland ett mejeri. Köpingens styrande emotsåg även etablerandet av mycket mer betydelsefull art då fordonstillverkaren Suomen autoteollisuus (Oy Karia Ab) kom till orten 1942 och inledde produktionen två år senare. Under decennierna efter kriget tillkom ytterligare ett antal textilindustrier och snickerier. Eftersom traktens eget arbetskraftsutbud inte täckte den växande efterfrågan kom också nya människor till orten, personer som oftast hade finska som modersmål. Den växande finskspråkiga minoriteten uppfattades som djupt problematisk av flera av köpingens ledande folkpartistiska män. Även framträdande finlandssvenska minoritetsnationalister som inte var bosatta på orten oroade sig över utvecklingen i Karis.

Erik af Hällström, professor i civilrätt vid Helsingfors universitet med stort intresse för sin uppväxtort Karis⁶⁶, gjorde i artikeln ”Industrierna i Karis, ett led i förfinsknigen” gällande att Karis, på grund av att industrier etablerat sig på orten, i en rask takt under de senaste åren stod inför ”en fara, som är aktuell i alla delar av Svensk-Finland, nämligen en ökad invasion av finsk arbetskraft”. Om industrialiseringen, med därpå följande inflyttning av finskspråkiga, fortsatte skulle den enligt af Hällström inom loppet av några årtionden leda till ”finsk majoritet, finskt protokollspråk, finsk köpingsdirektör och finsk

65. Henrik Ekberg, *I samhällets tjänst*, s. 52.

66. Johanna Forsström, ’af Hällström, Erik’, *Biografiskt lexikon för Finland*, elektronisk utgåva, Svenska litteratursällskapet i Finland 2014, <http://www.blf.fi/artikel.php?ref=sok&id=1999> (hämtad 26.2.2019).

ordförande i fullmäktige”. Det var inte bara köpingens svenska framtid som stod på spel eftersom ”det var av livsviktig betydelse” för hela Svenskfinland att finlandssvenskarnas ”bosättningsområden bevaras svenska”. För att ”rädda ortens urgamlasvenska karaktär och att icke äventyra denna till priset av lumpna skatteören” måste industrialiseringen förhindras.⁶⁷

Fordonstillverkaren Oy Karia Ab, sedermera Sisu, var den industri som främst låg i blickfånget för af Hällströms hotbild. Med anledningen av af Hällströms artikel i *Västra Nyland* sammankallades lokalavdelningens styrelse den 23 januari 1947. Artikeln lästes upp och gav anledning till en livlig diskussion bland styrelsemedlemmarna. Det berättigade i af Hällströms argument var man inte helt ense om, särskilt som af Hällström pläderade för att den inledda industrialiseringen av Karis praktiskt taget måste avbrytas.⁶⁸ af Hällström gav här uttryck för en deterministisk tankegång som odlats inom finlandssvenska kretsar sedan början av 1900-talet. Gardbergs förebild Arvid Mörne hade även gett uttryck för uppfattningen om att industrialisering ledde till förfinskning i skönlitterär form i den inflytelserika storsäljaren *Den svenska jorden* (1915).⁶⁹ Köpingens starka svenska män var i vilket fall som helst inte oberörda av af Hällströms varningar.

Det var särskilt situationen i fordonsfabriken Karia som oroade köpingens politiska elit. Såväl köpingdirektören Rudolf Eriksson som köpingsfullmäktiges ordförande Lars Nyberg närvarade vid mötet. Nyberg var tillkallad för att uppläsa en skrivelse författad av en svensk arbetare vid Karia-fabriken. Köpingdirektören Eriksson var livligt intresserad av ärendet. Eriksson var nämligen medveten om en gammal överenskommelse mellan företagsledaren Tor Nessling och köpingens styrelse, enligt vilken Karia-fabriken i första hand skulle anställa svenskspråkiga orsbor. Under ett senare sammanträde hade Eriksson via telefonsamtal meddelat vicehäradshövdingen Söderberg att 50 procent av de anställda vid fabriken var finnar, vilket enligt Eriksson inte var i enlighet med denna överenskommelse. Efter styrelsemötet i

67. Erik af Hällström, 'Industrierna i Karis, ett led i förfinskningen', *Västra Nyland* 5.1.1947.

68. Styrelseprotokoll 23.1.1947, SFP i Karis köping, Ca:2, Lokalarkivet Arresten (LA), Karis.

69. Arvid Mörne, *Den svenska jorden* (Borgå 1915).

januari beslutade man uppvakta företagsledningen i Helsingfors. Tor Nessling var svenskspråkig och folkpartisterna förmodade därför att han skulle möta lokalavdelningens synpunkter med en viss förståelse. En tremannadeputation grundades, vilken bestod av lokalavdelningens ordförande John Gardberg, Lars Nyberg och Erik af Hällström själv. Deputationen lyckades dock inte erhålla audiens hos Nessling. I stället uppvaktade man generaldirektören för statsjärnvägarna, Harald Roos. Han visade sig vara förstående inför de synpunkter man förde fram, främst gällande hur man skulle tillsätta tjänstemän och betjänter vid Karis station.⁷⁰

Värnandet om snarlika minoritetsnationella intressen tog sig även andra uttryck hos Gardberg. Redan före sitt inträde i köpingsfullmäktige framförde han olika förslag för att stärka svenskheten på orten. Det mest betydelsefulla initiativet var uppslaget att upprätta ett eget arbetarinstitut i köpingen. Idén bakom arbetarinstitutet var i grunden att förkovra allmänhetens bildningsnivå. Samtidigt fanns det i bakgrunden en förhoppning om att kursdeltagarna skulle sporras att bygga vidare på sin allmänbildning. Redan i början av 1930-talet lobade den nyinflyttade Gardberg för ett arbetarinstitut. Utöver hans genuina kunskapsidealism kunde han även motivera projektet politiskt. Den lokala tidningspressens rapporterade om ärendet i flera repris och påminde om de arbetsmarknadspolitiska fördelarna som ett arbetarinstitut potentiellt kunde medföra för ortens talrika järnvägsarbetare. Järnvägsstyrelsen höll inga fackkurser på svenska, och detta sågs i vissa kretsar som en klar förfinskningsambition. Ett av arbetarinstitutets främsta ämnen skulle bli just finska språket för att förkovra språkkunskaperna hos ortens svenska järnvägsarbetare.⁷¹

Ett brett understöd för ett institut fanns bland allmänheten, men på grund av 1930-talets ekonomiska kris var en tidig start omöjlig. Först år 1937 invigdes institutet med Gardberg som första föreståndare. De politiska ambitionerna sträckte sig längre än praktisk arbetsmarknadspolitik, om man fick tro delar av Gardbergs invigningstal:

70. Ekberg, *I samhällets tjänst*, s. 52–53.

71. Thomas Dahlström & Jari Kymäläinen, 'Ett institut i förändring', *Västnyländsk årsbok* (2008), s. 31–40; 'Får Karis ett arbetarinstitut?', *Västra Nyland* 12.12.1936; 'Dr. J. Gardberg t.f. föreståndare för Karis arbetarinstitut', *Västra Nyland* 16.1.1937.

Det ord, ”arbetare”, som ingår i institutets benämning, får [...] inte tagas i den trånga mening, vari det så ofta brukas i dagligt tal, arbetare är ju var och en som utför ett regelbundet arbete, vare sig kroppsligt eller andligt. Fattat i rätt mening blir ordet arbetare inte den sociala skiljemur, som man har velat göra av det, utan blir tvärtom en föreningslänk mellan alla dem, som utföra ett uppbyggande arbete i samhället.⁷²

Arbetarinstitutet var ett försök att fria till den lokala finlandssvenska arbetarrörelsen. Under kommunalvalet 1945 sträckte Gardberg exempelvis ut en hand till de svenska arbetarna för att förmå dem att verka inom den gemensamma svenskhetens hägn. Utbildningen vid arbetarinstitutet, förmedlad främst via kvällskurser och föreläsningar, innehöll även samhällsligt orienterade ämnen såsom medborgar- och kommunalkunskap. Undervisningen i dessa kom att höra till Gardbergs eget ansvarsområde, och bland de inbjudna föreläsarna återfanns ett betydande antal ansedda aktörer inom den finlandssvenska akademiska och politiska världen. Rubrikerna för de politiska kurserna inom folkpartiets ungdomsförbunds regi och arbetarinstitutets samhällliga kursprogram uppvisade inte heller några större skillnader. En måttligt svalare betoning av svenskhet och minoritetsfrågor kan noteras i arbetarinstitutets läroplan, men det är allt. Institutet var dock inte enbart borgerligt. Institutet var kommunalt finansierat med målet att utveckla den arbetande befolkningens villkor på orten, vilket betydde att arbetarrörelsens representanter också tog plats i institutets direktion.⁷³

Den finska minoritetsfrågan förblev aktuell under 1950-talets lopp. En politisk långkörare om språket för köpingens kommunala kunskörelser fortgick under hela årtiondet. Man debatterade om man skulle utöka den obligatoriska annonseringen om kommunala möten och beslut från den kommunala anslagstavlan och svenskspråkiga annonser i *Västra Nyland*. Förändringsförslagen gick ut på att införa finskspråkiga annonser i andra tidningar såsom *Suomen Sosialidemokraatti*. I diskussionen hänvisade man mycket till hushållning och sparsamhet i denna del av den kommunala förvaltningens förpliktelser. Den obligatoriska annonseringen ansågs av flera kunna slopas. Argumenten för upphörd annonsering tillbakavisades dock med att man inte enbart

72. Kurt Westerholm, *Karis svenska medborgarinstitut 1937–1987* (Karis 1987), s. 34–35.

73. *Ibid.*, s. 7, 28–29.

av ekonomiska skäl kunde förbise grundläggande demokratiska principer om öppenhet. Samtidigt var frågan av symbolisk vikt. Annonsering på finska var ett erkännande av att samhället var på väg att förlora sin tidigare så gott som enhetliga etniska karaktär. Fram till sitt utträde ur fullmäktige år 1953 röstade Gardberg konsekvent, liksom de flesta andra folkpartister, för en fortsatt enspråkig annonsering. Karis köping började annonsera på både svenska och finska mot slutet av 1950-talet. År 1959 trycktes köpingens årsberättelser och budgeter för första gången på två språk.⁷⁴ Enligt befolkningsräkningen följande år var de finskspråkigas andel av köpingens befolkning då 27 procent.⁷⁵

För att förstå vilken minoritetsnationell betydelse som tillskrevs dylika symbolfrågor kan man med fördel ta del av det svenska dagental Gardberg höll i Ekenäs 1963. Vid denna tidpunkt hade han så gott som helt dragit sig tillbaka från politiken, men var fortsättningsvis djupt bekymrad över finlandssvenskhetens framtid. Han var inte ensam i sin oro. Folktingets tema för svenska dagen 1963 var den svenska jorden, vars bevarande i finlandssvenska händer hade återaktualiserats som en följd av den snabba och omfattande strukturomvandlingen av framför allt Nyland.⁷⁶ Gardberg inledde sitt vemodiga anförande med att recitera den svenska jorden-begreppets fader Arvid Mörnes satiriska dikt ”Annons”, i vilken Mörne fördömde försäljningen av svenskägd nyländsk mark till finskspråkiga och protesterade mot att prioriterades över minoritetssolidaritet. Gardberg menade att Mörnes gamla bild av svenskhetens förfall i Nyland var ”obehagligt aktuell”.⁷⁷ Här anknöt Gardberg till den pågående debatten om Asuntosäätiös justadsplan, vilken gick ut på att bygga satellitstäder till Helsingfors för omkring 700 000 invånare, varav fem skulle förläggas längs den nyländska kusten från Borgå i öst till Sjundeå i väst.⁷⁸ Till skillnad från andra svenska dagen-talare i västra Nyland, vilka bland annat anklagade Asuntosäätiö för att medvetet vilja ”slå sönder vår gamla nyländska svenskbygd”⁷⁹ och för att vara ”svenskhetens dödgrävare nummer

74. Årsberättelse för Karis köping – Karjaan kauppalan vuosikertomus 1959, Et:30, KKA, RSA.

75. *Statistisk årsbok för Finland 1963* (Helsingfors 1963), s. 11.

76. ’Den svenska jorden’, *Vasabladet* 6.11.1963.

77. ’Till salu: Nyland 1 milj. Ha’, *Västra Nyland* 7.11.1963.

78. ’Enögda stadsgrundare’, *Hufvudstadsbladet* 23.10.1963.

79. ’Systematisk aktion av Asuntosäätiö’, *Västra Nyland* 7.11.1963.

ett⁸⁰, anlade Gardberg ett historiskt perspektiv på frågan om den svenska jordens bevarande.

Gardberg lyfte fram sin lärofader Gabriel Nikanders misslyckade försök att få till stånd svenska självstyrelseområden på en högre nivå än den kommunala, en idé som enligt Gardberg inte längre var realistisk. Avsikten med detta resonemang var tydligen att peka på att övergivandet av självstyrelsetanken var ett felsteg, men något som dagens finlandssvenskar måste leva med och försöka övervinna. Därefter framkastade han följande postulat:

Vare sig vi är optimister eller ej i fråga om den svenska jordens fortbestånd måste några grundfakta erkännas: svenskhetens bevarande i Finland är nödvändigt för att inte landet skall bli kulturellt isolerat från dess närmaste grannar och därigenom hotat av oberäkneliga faror. Vårt svenska språk kan inte i längden bevaras i landet om vi inte kan räkna med tillräckligt starka samhällen inom vilka det är det självklara och naturliga språket på arbetsplatserna och i kulturlivet.⁸¹

Bägge postulat var traditionella grundbultar i den finlandssvenska minoritetsnationalismen: finlandssvenskarna, som till syvende och sist upprätthöll svenskheten i Finland, band genom sin kulturgärning Finland till Norden och i förlängningen den västerländska civilisationen, och för att finlandssvenskarna skulle fortsätta existera behövde de sina egna samhällen där svenskan var det dominerande språket. Gardbergs klassiska teser var inte heller endast gångbara inom finlandssvensk politik under början av 1960-talet, de var fortsättningsvis normativa. I det nya partiprogram som SFP antog sommaren 1964 fastslogs exempelvis följande under rubriken ”Finlandssvensk framtid”:

Det är Svenska folkpartiets övertygelse att finlandssvenskarna bäst gagnar fosterlandet genom att känna det förpliktande i detta historiska arv [finlandssvenskarnas kultur- och samhällsgärning] och genom att trofast värna sina nationella värden, sina livsvillkor och sina institutioner. Tyngden av den svenska befolkningens gärning är avgörande för dess ställning nu och i framtiden. Varje finlandssvensk bär, oberoende av arbetsuppgift och kall, personligt ansvar för den svenska folkstammen och för att dess egen kultur bevaras och utvecklas.⁸²

80. ”Asuntosäätiö svenskhetens dödgrävare nummer ett: Fiskars-talare till storms mot svensk liknöjdhet”, *Västra Nyland* 7.11.1963.

81. ”Till salu: Nyland i milj. Ha”, *Västra Nyland* 7.11.1963.

82. Svenska folkpartiet, *Program för Svenska Folkpartiet* (1964), <https://www.fsd.uta.fi/pohtiva/ohjelmalistat/SFP/566> (hämtad 26.2.2019).

I likhet med SFP:s kommande kallelse till kamp för ”den svenska folkstammen” uppmanade Gardberg sin publik i Ekenäs till strid, med hänvisning till att Mörne kallat strävan för svenskhetens bevarande för en strid. Gardberg tillstod att uttrycket lätt kunde missförstås och klargjorde att striden inte skulle föras mot ”vårt finska broderfolk vars mest klarsynta företrädare inser att landet behöver sina båda nationaliteter”. Det var i stället frågan om en förmaning om en intern ansträngning mot förslappningen inom de egna leden, mot den ”alltför allmänna kulturella sömnaktighet” som han utmålade som ett hinder för ”vår stams fortsatta utveckling som ett för Finland och Norden omistligt folkelement”.⁸³

Även om Gardberg i början 1960-talet avstod från att tillskriva det finska broderfolket illvilliga avsikter i ett offentligt sammanhang, betvivlade han privat att de finska majoritetsnationalisterna lagt ner sina vapen och omfamnat den, från hans horisont, förmenta språkfreden. Så sent som år 1967 skrev Gardberg till sin rikssvenske vän Allan Vidén att den minskade spänningen mellan minoritet och majoritet som kunde skönjas i Finland främst gällde rikets politiska och akademiska etablissemang:

En viss nationell avspänning har under de senaste åren förmärkts, särskilt inom den akademiska världen och i de högre politiska instanserna, men i kommunalpolitiken ser man ännu flerstädes en öppen eller latent strävan till finsk enspråkighet.⁸⁴

På lokal nivå fortsatte, såsom Gardberg såg det, den finska majoritetsnationalismen mot sitt slutmål: ett fullständigt finskt Finland. Det är också anmärkningsvärt att historikern Gardberg daterade détenten på riksnivå till ”de senaste åren”, det vill säga inte till de tidiga efterkrigsåren utan snarare till 1960-talet. För den pensionerade läroverksrektorn John Gardberg hade det finska förhållningssättet till finlandssvenskarna endast delvis förbättrats i jämförelse med hur den nypromoverade magistern John Gardberg bedömde situationen 38 år tidigare. Från sin postering på det nyländska frontavsnittet i Karis hade Gardberg inte upplevt att någon verklig språkfred infunnit sig. Han hade även fortsatt att försvara finlandssvenskheten som om ett ständigt och existentiellt förfinskningshot förelegat från majoritetens sida under hela hans vuxna

83. ”Till salu: Nyland 1 milj. Ha”, *Västra Nyland* 7.11.1963.

84. John Gardberg till Allan Vidén, 21.9.1967, JGS, vol. 7, HÅAB.

liv. Han slutade inte heller förfäktat att finlandssvenskarna utgjorde en nation och att det låg såväl ett egenvärde som ett allmänmänniskt värde i själva nationsvärnandet. Gardberg förblev sin övertygelse trogen i en politisk kultur som alltmer fjärmade sig från explicita uttryck av nationalism, eller i varje fall fenomen som förkättrades som nationalistiska av samtida opinionsbildare.⁸⁵

Den siste minoritetsnationalisten?

Gardberg avläste tidens förändringar och insåg att nationalismen, även den typ av minoritetsbejakande nationalism han själv företrädde, förlorade bärkraft genom att förknippas med förhatliga fenomen som rasism. Detta föranledde honom att i ett tal på svenska dagen 1971 förklara varför de idéer om nation och den nationella odling som han och hans generation finlandssvenska minoritetsnationalister stod för fortfarande höll streck. Gustav II Adolf hade från 1960-talet börjat omtolkas och kritiseras och Gardberg inledde sitt tal med en apologi för konungen som historisk gestalt och som symbol för svenskhet. Gardberg menade att kritikerna av Gustav II Adolf saknade sinne för ”historiska sammanhang och nödvändigheter”. Den ”lysande” konungen var fortfarande ”en värdig, samlande symbol för den svenska nationen i och utom Sverige”.⁸⁶ Gardberg gjorde här gällande att finlandssvenskarna tillhörde en statsgränsöverskridande svensk nation, i enlighet med den östsvenska pannationalism han anammade som student vid Åbo Akademi och som han arbetade för bland annat som medlem i den allsvenska rörelsen och föreningen Norden.

Det var dock inte enbart den stora svenska konungagestalten som fått utstå kritik. Gardberg anmärkte på att även ”den nationella idén som sådan” oförtjänt fått bära hundhuvudet för en form av nationalism som var hatfull och förtryckande. Denna negativa nationalism var enligt Gardberg nära besläktad ”med det mångenstädes grasserade rashatet och rasförtrycket”, men han påpekade att ras och nation trots det var två vitt skilda begrepp. Gardberg framhöll att ordet nation i sig självt bar på en begreppslig dubbeltydighet. Det betecknade både en gemenskap som knöts samman av släktskap och språk och en som

85. Pauli Kettunen, 'The concept of nationalism in discussions on a European society', *Journal of Political Ideologies*, 23 (2018:3), s. 342–369.

86. John Gardberg, tal hållet på Svenska dagen i Karis 1971, JGS, vol. 17, HÅAB.

uppstått genom geografisk och historisk samhörighet. Gardberg exemplifierade denna tvåfaldighet genom ett närliggande fall: i Finland hade två, i den första bemärkelsen av ordet nation, nationer bildat en politisk och platsbunden, i enlighet med den andra innebörden av termen nation, finländsk nation.⁸⁷ Gardberg gav med andra ord uttryck för den finlandssvenska minoritetsnationalismens grundläggande idé, som först formulerats av Freudenthal, om att svenskarna och finnarna i Finland var två olika nationaliteter som dock tillsammans utgjorde ett finländskt folk.⁸⁸ Skälet till att Gardberg inte gjorde bruk av den i hans ungdom redan etablerade Freudenthalska och folkpartistiska terminologin berodde sannolikt på att han ville understryka begreppsförvirringen i frågan: ”Sådant [mångtydigheten i språkbruket] kan leda till missförstånd och slitningar”.

Med hänvisning till den elsassiska filosofen och teologen Albert Schweitzers (1875–1965) budord om vördnad inför livet gjorde Gardberg en analogi mellan värdet av mångfald i naturen, ”där varje art har sig en uppgift tilldelad”, och nationerna:

Det är varje nations plikt att vårda sin egenart, i trohet mot det kulturarv en lång kedja av generationer har byggt upp, men den bör veta att denna uppbyggnad har skett under ständig växelverkan med kringboende nationer, oberoende av om förhållandet till dem vid särskilda tider har varit vänskapligt eller fientligt. Så kan den fortsätta att både giva och taga, utan att förneka det egna arvet och utan ringaktning för de andras prestationer. Självuppgivelsen skulle vara ett svek mot den världsgemenskap vi är satta att tjäna.⁸⁹

Åberopandet av att det, förutom ett ansvar inför förfäderna, förelåg ett globalt ansvar och värde i bejakandet av den egna nationen var djupt konservativt. Samtidigt var kallelsen till att bidra till mänskligheten genom odling av den, i det här fallet finlandssvenska, särarten ett innovativt försök att förtidsenliga det nationalistiska budskapet med eko av Johann Gottfried von Herders universalistiska lovsång till folkens mångfald från slutet av 1700-talet.⁹⁰

87. Ibid.

88. Jennica Thylin-Klaus, ”Den finländska svenskan” 1860–1920. Tidig svensk språkplanering i Finland ur ett idéhistoriskt perspektiv (Åbo 2012) s. 18.

89. Gardberg, Tal hållet på Svenska dagen i Karis 1971, JGS, vol. 17, HÅAB.

90. Göran Adamson, Aje Carlbom & Pernilla Ouis, 'Johann Herder, early nineteenth-century counter-enlightenment, and the common roots of multiculturalism and right-wing populism', *Telos* (Winter 2014), s. 28–38.

Gardberg avslutade sitt sista svenska dagen-tal med att glida in mot det i Karis 1971 församlade finlandssvenska vi:et:

Ju djupare en nation fattar sitt eget väsen, desto mer blir den beredd att närma sig andra folkslag, erkänna värdet av deras särart och söka vägar att tillsammans med dem bygga upp en harmonisk mänsklighet. Att vi samlar oss kring det egna kulturarvet är inte att resa skiljande murar mot andra nationaliteter, utan att öppna källsprånget för den inre styrka som kan göra oss dugliga för insatser i folkens samfälliga skaparvärv.⁹¹

Det fanns inget skäl för den finlandssvenska nationaliteten (eller nationen, orden fungerade i det här sammanhanget synonymt för Gardberg, liksom folk) att överge sin självhävdelse till förmån för självuppgivelse, tvärtom. Endast genom självkännedom och sund självkänsla kunde finlandssvenskarna möta de andra nationaliteterna som likar i olikhet och för att tillsammans med dem berika hela världen. Uppmaningen till svensk stolthet var densamma som tidigare, men till skillnad från Gardbergs anmaning i Ekenäs år 1963, som avgränsade finlandssvenskarnas betydelse till Finland och Norden, var prestationsanspråket denna gång världsomfattande. Gardbergs globala knorr på den finlandssvenska förkunnelsen föll dock förmodligen för döva öron. Internationalism var inne, men argumentet om att man bör vara nationell för att kunna vara internationell var antagligen svårsålt i en tid där internationalism och nationalism (i västländerna) ofta uppställdes som varandras motspar, särskilt i kölvattnet av studentrevoltåret 1968.⁹²

Det partiprogram SFP antog sommaren 1974 skiljde sig avsevärt från tidigare program, särskilt beträffande manifestationerna av minoritetsnationalism. Till skillnad från det föregående programmet, som utfäst att "[a]nsvaret för den svenska folkstammens liv och fortbestånd och för ungdomens framtid vilar förpliktande på vårt nationella svenska parti"⁹³, betecknade det nya programmet genomgående de svenskspråkiga i Finland som den svenska befolkningen och betonade omsorg om

91. Gardberg, tal hållet på Svenska dagen i Karis 1971, JGS, vol. 17, HÅAB.

92. Risto Alapuro, 'Vuosi 1968 ja Suomi', Maarit Leskelä-Kärki, Marika Ahonen & Niko Heikkilä (toim.), *Toivon ja raivon vuosi 1968* (Helsinki 2019), s. 35–52; Richard Ivan Jobs, 'Youth movements. Travel, protest, and Europe in 1968', *The American Historical Review* 114 (2009), s. 376–404.

93. 'Program för Svenska folkpartiet i Finland. Antaget vid partidagen i Vasa 1964', Göran von Bonsdorff & Henrik Ekberg, *Kriser och välfärdsbyggande: Svenska folkpartiet V 1956–1970* (Helsingfors 1993), s. 546. I fetstil i original.

jordens och mänsklighetens fortsatta existens i stället för säkerställande av den svenska folkstammens jord och reproduktion.⁹⁴ Vad Gardberg eventuellt ansåg om SFP:s vändning från uttalad minoritetsnationalism vet vi inte. Efter en längre tids sjukdom avled John Gardberg den 18 november 1974, en vecka efter sin 75-årsdag. Dagen efter vajade flaggorna på halvstång i centrum av Karis för att hedra hans minne.⁹⁵

Samma år utkom *Hurrarna. En stridsskrift om finlandssvenskarna*, i vilken en grupp österbottniska författare förfäktade finlandssvenskarnas nationella rättigheter från vänster med påverkan från den så kallade etniska väckelsen som svepte över västvärlden i början av 1970-talet.⁹⁶ Antologins redaktör, folkdemokraten Gösta Ågren, slog fast att finlandssvenskarna fortsättningsvis var ”ett folk, en nationalitet i normal mening”⁹⁷, trots att detta faktum kommit att förnekas av folkets förmenta representanter. Enligt Ågren hade finlandssvenskarnas ”breda lager” fått nog av självförakt och var redo att ”som andra folk kräva sin rätt”.⁹⁸ Den internationellt inspirerade socialistiska minoritetsnationalismen som de österbottniska vänsterradikalerna företrädde skiljde sig på flera punkter från den borgerliga minoritetsnationalism Gardberg representerade, men utgångspunkten var densamma: finlandssvenskarna utgjorde en från finnarna särskild nation(alitet) med lika stor rätt att existera i Finland som finnarna.

John Gardberg var varken den sista eller en av de mer framträdande finlandssvenska minoritetsnationalisterna i 1900-talets Finland. Hans lokalt förankrade livsgärning för den svenska minoritetsnationen i Finland visar dock att det minoritetsnationalistiska tomrum som den tidigare forskningen förutsatt från och med språkfreden år 1944, med hurrarrörelsen vid 1970-talets mitt som ett marginellt mellanspel, inte omfattade Svenskfinlands alla hörn. Gardberg övergav inte de minoritetsnationella övertygelser han anammat under seklets första årtionden.

94. Svenska Folkpartiet, *Svenska Folkpartiets program* (1924),

<https://www.fsd.uta.fi/pohtiva/ohjelmalistat/SFP/567> (hämtad 26.2.2019).

95. 'Dödsfall', *Västra Nyland* 20.11.1974; 'John Gardbergs minne hedrades i fullmäktige', *Västra Nyland* 30.11.1974.

96. Erik Allardt & Christian Starck, *Språkgränser och samhällsstruktur. Finlandssvenskarna i ett jämförande perspektiv* (Stockholm 1981), s. 15–39.

97. Gösta Ågren, 'Några aktuella fakta om finlandssvenskarna', Gösta Ågren (red.), *Hurrarna. En stridsskrift om finlandssvenskarna* (Vasa 1974), s. 6.

98. Gösta Ågren, 'Vi måste återvända till folket', Gösta Ågren (red.), *Hurrarna. En stridsskrift om finlandssvenskarna* (Vasa 1974), s. 92.

Som vi visat förblev han genom åren trogen idén om att den svenskspråkiga minoriteten i Finland var av en annan nationalitet än landets finskspråkiga majoritet. Han utgick även från att den förra på olika sätt måste försvara sig mot den senare för att överleva. Denna defensiv inbegrep för Gardbergs del deltagande i ett partipolitiskt arbete som, åtminstone tidvis, strävade efter att förhindra inflyttning av finskspråkiga till hembygden och därmed stävja den därpå förmodade förfinskingen av det minoritetsnationellt konstituerade territoriet och dess svenska befolkning. Gardbergs kamp för det finlandssvenska syftade dock främst till att stärka ande och intellekt och fördes huvudsakligen genom bildnings- och kulturarbete.

Fallet Gardberg och forskningsläget

John Gardbergs liv genomsyrades av värnandet av det finlandssvenska. Detta etos grundlades ideologiskt under studietiden vid Åbo Akademi i början av 1920-talet och förblev ett klart framträdande ledmotiv i hans aktiviteter fram till hans död i mitten av 1970-talet. Gardberg kan inte karakteriseras som en fennofobisk språkkrigare, men han lade inte heller ner sin svenska sköld efter att språkgrupperna officiellt slutit fred år 1945. I sin lokala och ideologiska kontext kastar fallet Gardberg (det enskilda) nytt revisionistiskt ljus över kunskapsläget om finlandssvensk minoritetsnationalism och förhållandet mellan svenskt och finskt under efterkrigstiden (det allmänna). Mycket tyder dessutom på att Gardbergs livslånga tjänstgöring i försvaret av den finlandssvenska minoritetsnationen är representativ för hans generation av svenskspråkiga lärare och folkbildare.⁹⁹ I enlighet med Lindströms och Hassan Janssons modell för vetenskapligt relevant mikrohistoria talar inte fallet Gardberg enbart för sig självt. Det utgör inte heller ett exempel på eller en bekräftelse av den tidigare forskningens beskrivning av det allmänna utan hjälper oss i stället att förstå de större sammanhangen på ett nytt sätt.

Genom vår mikrohistoriskt motiverade studie av Gardbergs personhistoria har vi blottlagt att den tidigare forskningens allmänna slutsatser om språkfred och en nedmontering av den finlandssvenska minoritetsnationalismen så snart andra världskriget var över behöver revideras. Framför allt pekar vår undersökning på att övertygade

99. Se Wickström & Ahlskog, ”Vi lever och kommer att leva”.

minoritetsnationalister som John Gardberg inte övergav den finlands-svenska nationalitetsidéen i mitten av 1940-talet utan framhållade i sitt försvar av minoritetsnationen fram till sina sista år. Som en följd av detta förblev även begreppet som den svenska jorden politiserade och vägledande för verksamhet som bland annat syftade till att förhindra förfinskning av det finlandssvenska territoriet, i varje fall under de första efterkrigsdecennierna. Det verkar alltså som om de finlands-svenska minoritetsnationalisterna på lokal nivå i stort sett fortsatte som förut i skuggan av språkfreden på riksnivå, kanske rentav i skydd av den? Stöd för detta antagande hittar vi i historikern Janne Väistö's doktorsavhandling *Toinen kotimainen toisen tasavallan Suomessa. Ruotsin kieli pakolliseksi aineeksi peruskouluun vuonna 1968*, i vilken Väistö bland annat analyserar den offentliga debatten om införandet av svenska som obligatoriskt skolämne. Väistö drar nämligen slutsatsen att de svenskspråkigas känsloladdade stöd för svenskan fick utrymme i offentligheten medan finsk etnonationalism undertrycktes, framför allt av medierna, i enlighet med Paasikivi-Kekkonen linjens doktrin om Nordens, framför allt Sveriges, avgörande realpolitiska betydelse för Finland.¹⁰⁰ Fallet Gardberg öppnar upp denna och liknande frågor om det svenska i Finland under efterkrigstiden och visar på deras relevans för fortsatt forskning.

100. Janne Väistö, *Toinen kotimainen toisen tasavallan Suomessa. Ruotsin kieli pakolliseksi aineeksi peruskouluun vuonna 1968* (Åbo 2017), s. 282–283.